

NASADENIE CIVILNÉHO OBYVATEĽSTVA NA SLOVENSKU NA OPEVNŔOVACIE PRÁCE V ROKOCH 1944 – 1945

IGOR BAKA

BAKA, I.: Deployment of Civilian Population in Slovakia to Fortification Works 1944 – 1945. *Vo-
jenská história*, 11, 1, 2007, pp 70 – 85, Bratislava.

The author takes note of the position of civilian population in relation to presence of the German oc-
cupation army with emphasise on analysis of its deployment to fortification works. The author analy-
ses connections related to the fact that in the territory that was already in that time considered to be
an operational zone (in the east of Slovakia, as well as in the rebel territory) only representatives of
the German Army decided about the arrangement of fortification works and the Slovak authorities
should have pursue only the arrangement of fortification works in hinterland. Then he deals with an
issue of arranging the working deployment of youth, which was under the responsibility of the Supreme
Headquarters of Hlinka's Youth. The HY working camps were established for this purpose in the east
of the country.

Military History. Slovakia. World War II. Fortification Works in Slovakia before Approaching Front.
1944 – 1945.

Etablovaním sa nemeckého okupačného systému na Slovensku, nastoleného v sú-
vislosti s bojom proti SNP, sa súčasne pred ľudáckou vládou vynorila požiadavka adekvátne
politicky, hospodársky i vojensky podporovať vojnové úsilie nemeckej armády namierené proti
štátom antihitlerovskej koalície. Zotrvanie vo vojensko-politickom spojení s Nemeckou
ríšou až do úplného konca bolo totiž v danej situácii jedinou alternatívou ako udržať formálnu,
ale i historicky reálnu kontinuitu Slovenskej republiky (SR). Do tohto úsilia sa okupačný režim
snažil zapojiť nanovo sa tvoriacu slovenskú armádu, hospodársky potenciál krajiny, ale pos-
tupne tiež široké rady civilného obyvateľstva. Ako je známe, bojová činnosť príslušníkov bran-
nej moci na strane nemeckej armády bola menej než symbolická. Nezanedbateľnú súčasť
nemeckého vojnového úsilia však tvorilo nasadenie vojenských, ale tiež civilných zložiek pri
budovaní obranných línií.

Vo svojom príspevku si chcem všímať postavenie civilného obyvateľstva vo vzťahu k prí-
tomnosti nemeckej okupačnej armády na Slovensku s dôrazom na analýzu jeho nasadenia na
opevňovacie práce. Je všeobecne známe, že zo strany štátnej propagandy bola nemecká armáda
vo vzťahu k širokej verejnosti stavaná do pozície spriatelenej armády. Jej okupačný charakter
ľudácka vláda, napriek zreteľnej degradácii vlastného mocenského postavenia, navonok vše-
možne zastierala. Vláda sa v tejto súvislosti už 1. septembra uzniesla nariadiť, aby štátne orgány
všade spolupracovali „s nemeckými jednotkami prichádzajúcimi na Slovensko. Administratívne
úradu vykonávajú naďalej správu a to i vtedy, keď prechodne zdržujúce sa nemecké vojsko
v ich obvode požiada ich o potrebnú administratívnu úpravu. Úpravy vydávajú sa na základe
platných zákonov.“¹ Toto uznesenie ďalej rozvíjal obežník Predsedníctva vlády z 12. sep-
tembra.² Už 13. septembra však bolo jeho rozosielanie zastavené, pravdepodobne s ohľadom

¹Slovák, 2. 9. 1944, s. 1, Prísne opatrenia ministerskej rady.

²Úprava vzájomných vzťahov bola zhrnutá do 8 bodov. Podľa 1. bodu „príchod nemeckých vojsk na Slovensko
nič nemení na štátoprávnom postavení Slovenskej republiky. Menovite ostávajú v platnosti a ďalej sa vykonávajú
všetky medzištátne zmluvy a dohody slovensko-nemecké.“ Druhý bod upravoval právomoci administratívy, ktorú mali
aj naďalej vykonávať zásadne príslušné slovenské úradu. Výnimku malo tvoriť len územie „v priamom bojovom pásme,

na záujmy okupačnej moci, ktorej vyhovovalo, keď práva a povinnosti obidvoch strán neboli pevne zakotvené. K tomu sa pridával tiež fakt, že činnosť viacerých správnych úradov, najmä na strednom a východnom Slovensku, bola v dôsledku SNP, ale aj približujúceho sa frontu ochromená. Právomoci štátu na tomto území preto preberali tzv. správne komisie, najmä však vládni poverenci, ktorí mali rozhodovaciu právomoc nad všetkými štátnymi a verejnoprávnymi ustanovizňami a zariadeniami. Zároveň mali zastupovať záujmy štátu voči predstaviteľom nemeckej armády.³ Pomeru medzi civilným obyvateľstvom a nemeckou armádou sa dotýkala tiež Dohoda o zásobovaní nemeckej brannej moci na Slovensku z 9. októbra. Na základe tejto dohody, ktorá predstavovala kapituláciu pred požiadavkami nemeckého vojenského veliteľa na Slovensku, vyplývali pre civilné obyvateľstvo voči nemeckej armáde viaceré povinnosti. Jednou z nich bola povinnosť poskytnúť ubytovanie nemeckým jednotkám, ako i povinnosť pracovného nasadenia obyvateľstva v prospech nemeckej armády.⁴

Ako je známe, dodržiavanie platných zákonov zo strany nemeckej armády bolo len relatívne. Ich charakter bol viac-menej formálny a zdanlivo forsíroval legalitu existujúceho politického systému. Dokazuje to aj spôsob, akým sa „spriateľená“ nemecká armáda správala na dobytom území k civilnému obyvateľstvu. Ako príklad možno poukázať na početné prípady plienenia, neoprávneného rekvirovania hnuteľného majetku, všeobecné obchádzanie zákonných opatrení a podobne. Najhoršie na tom bolo územie východného Slovenska, najmä oblasti, ktoré spadali do operačného pásma nemeckých vojsk, ako i územie stredného Slovenska, v súvislosti s potlačením SNP, kde sa nemecké jednotky správali ako na dobytom území.⁵ Nehovoriac o rozsahu represálií vykonaných na civilnom obyvateľstve, najmä v súvislosti s potlačovaním SNP a partizánskeho hnutia. Civilné a vojenské orgány boli v tejto dobe doslova zaplavené sťažnosťami na správanie sa príslušníkov nemeckej brannej moci.⁶

V týchto podmienkach sa už od začiatku septembra zvažovala potreba militarizácie civilného obyvateľstva na podporu okupačného režimu, jeho represívneho aparátu, ako i nemeckej armády pri jej predpokladanom ústupe z východného Slovenska.

Svedčí o tom tak dobrovoľný nábor, ako i mobilizácia obyvateľstva do reorganizovanej armády a rôznych polovojenských a branných organizácií SR (Hlinkova garda, Hlinkova mládež, Slovenská pracovná služba), ktoré postupne prešli do podriadenosti Ministerstva národnej obrany (MNO).

Veľká pozornosť sa v tejto súvislosti mala venovať budovaniu obranných opevnení. Je pritom známe, že s budovaním obrany proti postupujúcej Červenej armáde na severovýchodnom Slovensku (čiastočne aj na území Poľska) domáce poľné vojenské jednotky začali už v máji 1944, a to na základe rozhodnutia Najvyššej rady obrany štátu zo 7. januára 1944.⁷ Po vypuknutí Povstania tomuto úsiliu, ktoré diktovali požiadavky samotných Nemcov, bol prispôsobený aj charakter novo sa tvoriacej slovenskej armády, v rámci ktorej sa od začiatku veľmi intenzívne

kde sa majú plniť príkazy veliteľa nemeckého operujúceho vojska“. Podriadenosť nemeckej okupačnej moci reflektoval obsah 3. bodu, podľa ktorého pri výkone administratívnych právomocí mali slovenské úrady vychádzať „čo najviac v ústrety potrebám nemeckej brannej moci...“. Dôležitý bol tiež bod 4, podľa ktorého sa mali prípady, keď nariadenia nemeckých veliteľstiev neboli v súlade s platnými zákonmi, postúpiť nadriadenému orgánu, ktorý mal vo veci rozhodnúť. Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany (MNO) dôverné 1939 – 1945, I. časť, škatuľa (šk.) 242, inventárne číslo (inv. č.) 248.

³Bližšie pozri SOPKO, J.: Rozklad štátneho aparátu slovenského štátu v dôsledku Povstania. In: *Slovenské národné povstanie 1944*. Bratislava 1965, s. 593.

⁴Štátny archív (ŠA) Nitra – pobočka Bojnice, f. Obvodný notársky úrad Prievidza, šk. 15, 3 706/44 adm., smernice pre ubytovanie nemeckej brannej moci na Slovensku.

⁵Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. Ministerstvo zahraničných vecí (MZV), šk. 81, 367/44, správa Predsedníctva vlády o situácii v Banskej Bystrici z 5. 11. 1944.

⁶VHA Bratislava, f. MNO dôverné 1939 – 1945, I. časť, šk. 243.

⁷Bližšie pozri PAŽUR, Š.: Budovanie obrany na severovýchodnom Slovensku (máj – august 1944). In: *Karpatsko-duklianska operácia – plány, realita, výsledky (1944 – 2004)*. In: *Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie vo Svidníku 30. septembra – 1. októbra 2004*. Bratislava 2005, s. 122-146.

budovali ženijné stavebné jednotky. Touto otázkou sa nechcem bližšie zaoberať, tu len spomeniem, že do konca roka bolo postavených 85 stavebných rôt (v priemere po 250 – 300 osôb), ktoré sa v decembri zlúčili do ôsmich ženijných stavebných skupín Technického zboru (veliteľ – plk. gšt. Štefan Tatarko, náčelník štábu – mjr. gšt. Ján Cisárik). Začiatkom februára 1945 tu boli zlúčené dovtedy samostatné ženijné a stavebné útvary do 3. a 4. technickej divízie.⁸

Na území, ktoré bolo považované za operačné pásmo (išlo o územie na východe Slovenska, ako i územie nasadenia nemeckých jednotiek proti SNP), organizovali opevňovacie práce predovšetkým predstavitelia nemeckej armády. Slovenské orgány sa mali venovať organizovaniu opevňovacích prác v zázemí. Touto úlohou bolo poverené MNO, ktoré po vypuknutí SNP prevzalo aj viaceré kompetencie ministerstva vnútra. S prípravami začalo už v septembri, konkrétne na západnom Slovensku, keďže v tomto čase veľkú časť stredného Slovenska ešte mali v rukách povstalci. Dôraz sa kládol najmä na pevnostný úsek ochranná zóna Slovensko, ktorý viedol údolím Váhu od Žiliny cez Púchov, Trenčín, Nové Mesto nad Váhom, Piešťany a Trnavu k Bratislave. Tento úsek (lemoval hranice nemeckej ochrannej zóny zriadenej na Slovensku pre potreby nemeckej armády už v roku 1939) mal tvoriť súčasť ríšskej hraničnej ochrannej línie – Juhovýchod.⁹ O požiadavke nemeckých vojenských orgánov nasadiť civilné obyvateľstvo na budovanie zákopov vláda rozhodla na svojom zasadnutí 26. septembra. Zároveň poverila Úrad propagandy upevňovať medzi osobami povolávanými na tieto práce presvedčenie o význame obrany SR.¹⁰ V tento deň vyšiel aj prvý organizačný rozkaz MNO týkajúci sa pripravovaného nasadenia obyvateľstva. Takéto opatrenia sa tu zdôvodňovali ako nevyhnutný krok na záchranu slovenskej štátnosti: „Nemecká branná moc na Slovensku v záujme účinnej obrany územia SR proti nepriateľovi započne v týchto dňoch s budovaním opevňovacích zariadení. Je životnou otázkou Slovenského štátu, aby tieto práce boli s najväčším urýchlením vykonané. Musí byť preto do nich zapojený celý pracovný potenciál Slovenska.“¹¹ Treba povedať, že tendencie nasadiť nútené civilné obyvateľstvo na opevňovacie práce existovali už pred vypuknutím SNP, a to v spolupráci s Veliteľstvom brannej výchovy (VBV) v Banskej Bystrici. Spolupráca na tomto poli sa však nejavila ako reálna, keďže v rámci BV boli občania povinní pracovať len dve hodiny mesačne, okrem toho VBV mohlo s obyvateľstvom disponovať len v obvode ich bydliska. Veliteľ opevňovacích prác plk. gšt. Rudolf Pilfousek už 15. marca 1944 informoval náčelníka štábu MNO, že súčinnosť jeho veliteľstva s VBV sa obmedzí na nasledujúce: 1. sprostredkovanie opevnenia finančných strážnic a žandárskych pohraničných staníc; 2. spolupôsobenie miestnych veliteľov BV pri výbere platených robotníkov pre práce mimo ich bydliska. Pilfousek zároveň navrhol využiť pracovnú silu obyvateľstva prostredníctvom zákona o obrane štátu z roku 1936.¹² Z nemeckej strany bola požiadavka nasadiť civilov kategoricky predložená v rozkaze veliteľa skupiny armád Severná Ukrajina genplk. Josefa Harpeho z 3. augusta 1944, ktorým si podriadil Východoslovenskú armádu: „...Bezohľadne a v najväčšom meradle treba zohnať civilné pracovné sily. Na jedného vojaka má

⁸KORČEK, J.: *Slovenská republika 1943 – 1945. K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu a režimu*. Bratislava 1999, s. 163. Čo sa týka Pracovného zboru národnej obrany – jeho právomoci boli postupne okliešťované. Spočiatku, keď ešte neexistoval Technický zbor a z prvých stavebných rôt sa začínali tvoriť pionierske stavebné skupiny, podliehali tieto Pracovnému zboru. Po vytvorení Technického zboru prevzal Pracovný zbor len funkciu organizačného rámca na jeho dopĺňanie. O činnosti a organizácii Technického zboru a pracovnom nasadení príslušníkov slovenskej armády zatiaľ neexistuje komplexná štúdia. K dispozícii sú len roztrúsené informácie. Pozri napríklad ŠKULTÉTY, J.: Kontrarevolučné úsilie Tisovej vlády v období Slovenského národného povstania (september 1944 – apríl 1945). In: *Slovenské národné povstanie 1944*. Bratislava 1965, s. 533–588; KOLLÁR, P.: Koniec slovenskej armády. In: *Slovensko a druhá svetová vojna. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 29. – 31. mája 2000*, Bratislava 2000, s. 313–325.

⁹Bundesarchiv – Militärarchiv (BA – MA) Freiburg, RH 11III/289.

¹⁰SNA, f. Národný súd (NS), II A 883, Tn Fud 10/46, Dr. Štefan Tiso.

¹¹ŠA Nitra – pobočka Bojnice, f. Okresný úrad (OÚ) Prievidza, šk. 88, 25/45 prez.

¹²VHA Bratislava, f. MNO tajné 1939 – 1945, šk. 26, inv. č. 95.

pripadať najmenej 20 civilných robotníkov. Stanovený cieľ možno dosiahnuť len nasadením „masy“ pracovných síl.“¹³

Čo sa týka vojenských a iných uniformovaných formácií, ich pracovné nasadenie malo organizačne zabezpečovať priamo MNO. Organizovanie opevňovacích prác zo strany civilného obyvateľstva sa realizovalo prostredníctvom administratívno-správneho aparátu (župných, okresných a im podriadených úradov). Aby sa legalizoval zmysel núteného nasadenia obyvateľstva na strane Nemecka, realizovať sa malo podľa zákona 131/36 Sb. z. a n. o obrane štátu. Hlavné slovo pri riadení prác však mala mať nemecká strana, ktorá určovala postup a miesto stavebných prác, požiadavky ohľadom počtu pracovných síl a pod. Jej poverenci mali byť za týmto účelom priamo v kontakte s županmi, resp. okresnými náčelníkmi, ktorých úlohou bolo „želaniam nemeckých poverencov ísť v ústrety s najväčšou ochotou“. Slovenské orgány mali s nemeckými udržiavať čo „najpriateľskejší, ale korektný pomer“.¹⁴ Stavebný materiál mala dodávať slovenská strana, a to podľa už spomínanej nemecko-slovenskej dohody z 9. októbra.

Dôležité bolo tiež nariadenie (obsahoval ho už obežník z 26. septembra), že tieto práce sa mali realizovať len na území SR, pričom pracovné sily mali byť dodávané zásadne z najbližšieho okolia. V ďalšom obežníku zo 4. októbra však MNO pripustilo aj povolávanie osôb z väčších vzdialeností.¹⁵ Pri ich výbere sa malo vychádzať z paragrafu 68 už spomínaného zákona o obrane štátu. Podľa neho boli od „osobných úloh za brannej pohotovosti štátu“ oslobodené osoby mladšie ako 17 rokov a staršie ako 60 rokov, ako aj osoby, na ktoré sa vzťahovala výnimka.¹⁶

Podobne sa malo postupovať pri pokračovaní voči tým, ktorí sa nasadeniu na zákopové práce vyhýbali. Za prácu mali robotníci dostávať mzdu – 5 Ks na hodinu pre pomocných robotníkov a 7.50 Ks pre odborných robotníkov. Išlo o zárobok, ktorý prekračoval hodnotu vtedajšej priemernej mzdy na Slovensku.¹⁷ Mzdu mali podľa už spomínanej nemecko-slovenskej dohody vyplácať nemecké orgány. Toto nariadenie však nemecká strana často obchádzala, o čom svedčia sťažnosti viacerých okresných orgánov.¹⁸ O stravu sa mala starať príslušná nemecká vojenská stavebná správa. Podmienky nasadenia civilného obyvateľstva upravili obežníky z 30. septembra a 4. októbra, ktoré spresňovali kritériá na nasadenie tej-ktorej civilnej osoby. Boli vylúčení zamestnanci potrební na chod podnikov dôležitých z hľadiska vojnového hospodárstva. Narušené nemali byť tiež poľnohospodárske práce, a to tam, kde by nastali nenahradiateľné škody. Na druhej strane bolo rozhodnuté, že pre potreby opevňovacích prác majú

¹³Hlavný veliteľ armádnej skupiny Severná Ukrajina pri tejto príležitosti vydal (ako súčasť rozkazu) aj návrh výzvy „Obyvateľom slovenských tatranských pohraničných okresov“: „Neúprosný nepriateľ búcha na brány vašej krásnej vlasti. Nezmerateľný žiaľ a utrpenie by prišli na vás, ak by sa mu podarilo prelomiť múr, ktorý vaši statoční vojaci budujú na hranici. Je na vás, aby ste podporovali svojich krajanov, ktorí sú pripravení odraziť nepriateľa za cenu najväčšej obete – svojho života a zdravia. Pomôžte im svojou spoluprácou čo najviac posilniť val, ktorý budujú. Každá hruda, ktorú obrátite rýľom, chráni život a zdravie jedného statočného slovenského vojaka a napomáha odohnať nepriateľa od hraníc.

Mužovia a ženy slovenských tatranských pohraničných okresov! Dajte sa bez výnimky k dispozícii pre opevňovacie práce.

Vo víťazstve svojich vojakov nájdete najkrajšiu odmenu za svoju prácu.“ PREČAN, V. (ed.): *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko. Dokumenty*. Bratislava 1971, s. 129-131.

¹⁴ŠA Nitra – pobočka Bojnice, f. OÚ Prievidza, šk. 88, 25/45 prez.; ŠA Bratislava, f. Župný úrad (ŽÚ) Bratislava III, šk. 51, 42/44; VHA Bratislava, f. MNO dôverné, II. časť, inv. č. 21, číslo jednacie (č.j.) 2/12, inštrukcie pre okresných náčelníkov v Spišskej Starej Vsi a Kežmarku.

¹⁵ŠA Nitra – pobočka Bojnice, f. OÚ Prievidza, šk. 88, 25/45 prez.

¹⁶Výnimky mali telesne a duševne indisponované osoby, nepostrádateľní štátni a verejní zamestnanci (včítane členov vlády a snemu), duchovní, cudzinci, osoby vykonávajúce vojenskú činnú službu, zvláštne úlohy podľa branného zákona, osoby na ktoré sa nevzťahoval branný zákon, ženy, ktoré boli tehotné alebo sa starali o nedospelé deti. Zákon o obrane štátu. S komentárom JUDr. Jaroslava Vorla. Praha 1936, s. 114.

¹⁷Ak robotník odpracoval viac ako 48 hodín týždenne, mohol si ešte privyrobiť.

¹⁸ŠA Nitra – pobočka Bojnice, f. OÚ Prievidza, šk. 88, 25/45 prez.

byť v prípade nedostatku pracovných síl v tom-ktorom regióne využité aj ženy, a to vo veku 17 – 60 rokov.¹⁹ V niektorých regiónoch sa toto nariadenie skutočne aj realizovalo.²⁰

V tomto období sa začala významom opevňovacích prác zaoberať tiež propaganda. Vládny denník *Slovák* priniesol už 1. októbra 1944 článok s podnadpisom: „Toto opatrenie zachráni našu vlasť pred boľševickým nebezpečenstvom.“ Fakt, že sa na Slovensku začali prípravy na opevňovanie, je tu vykreslený ako dôkaz, že ani „bystrický puč“ nemohol naštrbiť jednotu národa, ktorý je odhodlaný brániť svoju samostatnosť proti „boľševickému nebezpečenstvu“. So skutočnosťou, že Povstanie v tomto čase ešte nebolo ani zďaleka zlikvidované, si autor článku ťažkú hlavu nerobil: „Pred dvoma týždňami padlo konečné rozhodnutie, ktoré sme tak napnuté očakávali. Slovensko bolo na žiadosť slovenských vládnych a vojenských miest zapojené do rámca opevňovacieho systému Veľkonemeckej ríše. Toto rozhodnutie má d'alekosiahly význam, ktorý už dnes vystupuje v plnej váhe, no v najbližších týždňoch vysvitne celý jeho obrovský význam a dosah. Po stránke vnútro politickej toto rozhodnutie znamená, že bol zabezpečený plynulý vnútroštátny život na celom Slovensku, že bolo odstránené nebezpečenstvo ďalších vnútro politických prevratov ... No ešte väčší význam má toto rozhodnutie v spojitosti s mocensko-politickými udalosťami posledných týždňov a s vývojom vojenských udalostí v Európe. Znamená to, že Slovensko bude hájené s tou istou zarytou neústupnosťou a odhodlaním ako Maďarsko a Chorvátsko.“²¹

V tomto kontexte propaganda vytvárala dojem, že obyvateľstvo nastupuje na prácu s nadšením a odhodlaním brániť vlastný štát. Napríklad v článku z 5. októbra sa píše: „O priebehu týchto opevňovacích prác nám z kompetentných miest oznamujú, že všade úspešne pokračujú. Spolupráca s miestnym obecnstvom je všade veľmi dobrá a vzorná, čo je vari najlepším dôkazom, že túto akciu každý chápe ako akciu sledujúcu obranu nášho štátu, nášho národného a štátneho majetku.“²² Emotívny podtón mal článok z 26. novembra s mobilizujúcim nadpisom „Svrneme a jednotne na obranu otčiny“, v ktorom sa píše: „Vedľa skupiny úradníkov kopú vojaci. Sú už hlboko v zemi a tu má už človek možnosť urobiť si predstavu ako vyzerá skutočný protitankový zákop. A keď sme pozreli ďalej, videli sme, že celý ten dlhý pás je v pohybe, že spod rúk týchto tisícov pracujúcich vzniká tu obranný val, na ktorom je Slovák rozhodnutý brániť si svoju rodnú zem, svoj majetok, svoju slobodu a svoj život... Z jednoty myslí a srdca vyrástol tu jednotný pracujúci front, ktorý je preniknutý jednou snahou a túžbou vybudovať také opevnenia, na ktorých bude viesť a môcť ubrániť dedičstvo svojich otcov.“²³

S rozsahom opatrení podmieňujúcich nútené nasadenie však nemecká strana nebola spokojná. Z toho dôvodu už v tomto čase začali vychádzať nové nariadenia rozširujúce okruh osôb povinných vykonávať zákopové práce. Pritom využití mali byť aj štátni a verejní zamestnanci, v tom prípade, ak to výkon úradnej činnosti, ktorú vykonávali, pripúšťal.²⁴ Ministerstvo vnútra začalo svojich zamestnancov pripravovať na nasadenie už 17. októbra, k dispozícii mali byť všetci muži do 60 rokov.²⁵ O požiadavkách nemeckej strany na intenzitu pracovného tempa svedčí aj fakt, že pôvodne sa pracovalo aj v nedeľu predpoludním v čase pravidelných bohoslužieb. Nakoniec bolo veriacim vyhovené tak, že všetky bohoslužby pre osoby pracovne nasadené sa mali v nedeľu ukončiť do 10.00 hod.²⁶ Potrebu nasadiť ďalšie sily reflektoval obežník z 31. októbra, na základe ktorého

¹⁹Mzda pre ženy bola určená na 5 Ks. ŠA Nitra – pobočka Bojnice, f. OÚ Prievidza, šk. 88, 25/45 prez.; ŠA Bratislava, f. ŽÚ Bratislava III, šk. 51, 42/44.

²⁰Podľa hlásenia Okresného úradu v Modre z 2. 2. 1945 pracovali v tomto okrese aj ženy vo veku 18 – 35 rokov. ŠA Bratislava, f. ŽÚ Bratislava III, šk. 68, 31/44; Údaje o nasadení žien mám tiež z Prešova. SNA, f. Ministerstvo hospodárstva (MH), šk. 30, základné číslo 1122.

²¹Slovák, 1. 10. 1944, s. 1.

²²Slovák, 5. 10. 1944, s. 3, Úspešný priebeh opevňovacích prác.

²³Slovák, 26. 11. 1944, s. 3.

²⁴ŠA Bratislava, f. ŽÚ Bratislava III, šk. 51, 42/44.

²⁵Tamže.

²⁶ŠA Nitra – pobočka Bojnice, f. OÚ Prievidza, šk. 88, 25/45 prez.

mala byť do práce nasadená už aj študujúca mládež.²⁷ K tomu dochádzalo čiastočne už aj v predchádzajúcom období. MNO sa preto rozhodlo vypracovať presné inštrukcie, podľa ktorých mala byť zosúladená pracovná činnosť študentov s ich školskými povinnosťami. Zatiaľ mala byť nasadená len mužská mládež. Mládenci vo veku 17 – 21 rokov mali byť nasadení v uzavretých celkoch, aby nemohli byť demoralizovaní. V novembri sa toto nariadenie na žiadosť nemeckých orgánov ešte rozšírilo aj na mládež vo veku 15 – 16 rokov. Toto opatrenie prekračovalo zákon o obrane štátu.²⁸

Žiaci vyšších stredných škôl mali byť nasadení podľa tried pod vedením svojich učiteľov. Vysokoškooláci, ak chceli pokračovať v ďalšom štúdiu, museli odpracovať minimálne 6 týždňov. Nasadené mohli byť tiež vysokoškooláčky, a to podľa miestnych potrieb. Organizovaním pracovného nasadenia mládeže bolo poverené Hlavné veliteľstvo Hlinkovej mládeže (HV HM), ktoré malo vydávať vlastné smernice v dohode s Ministerstvom školstva a národnej osvety. 15. októbra HV HM vydalo mobilizujúci „Ohlas Hlavného veliteľstva HM na slovenskú mládež“, ktorý sa niesol v patetickom duchu. V súlade s celkovou koncepciou vládnej propagandy v tomto období²⁹ bolo jeho cieľom vykresliť približujúcu sa Červenú armádu v tých najčiernejších farbách: „Drahá slovenská mladí! Junáci! Devy! Obraciam sa na vás, ako na povedomých a hrdých synov slovenského národa a volám k vám hlasom ohrozeného rodu: Junáci, hláste sa do práce pre obranu našej drahej slovenskej otčiny! Sceleť všetky slovenské junácke sily na obranu domoviny! Ohnivý drak napadá nám našu otčinu. Nepriateľ nášho rodu vzťahuje svoje krvilačné pazúry na našich otcov, na naše matky, na naše sestry i na našich bratov, na naše domy, na všetko čo je nám drahé a sväté. Ničí slovenské životy. Ničí slovenské majetky. Povedomý slovenský junák to nemôže dovoliť. Treba dnes robiť, treba postaviť mocné hrádze a opevnenia, treba sa postaviť do obranných pozícií... Prihláste sa všade u vodcov HM a začleňte sa do pohotovostnej a obrannej služby. Zapojte sa najmä do opevňovacích prác vo vašej otčine...“³⁰

HM disponovala za týmto účelom potrebnými pracovnými silami z radov učiteľov, ktorí boli oslobodení od inej činnosti.³¹ Účasť na opevňovacích prácach sa pritom mala žiakom započítavať do školských povinností.³² V kompetencii HV HM bolo zriaďovanie pracovných táborov HM. Zadeľovaná sem mala byť najmä mládež – tzv. zákopníci z oblastí bezprostredne ohrozených blížiacim sa frontom, predovšetkým evakuované osoby. Režim tu bol podobný ako v letných táboroch, resp. vodcovských školách HM. Podľa Slováka: „Národnopolitické prednášky tvoria kostru národnej výchovy zákopníkov, k čomu pristupuje telesná výchova, výchova náboženská a voľná zábava.“ Cieľom týchto zariadení bolo dať „zadosťučinenie našej mládeži účinnou spoluúčasťou zdolávať bolševické nebezpečenstvo tiahnuce Európou ako smrtiaci mor národov, kultúry, morálky a života vôbec.“³³ Súčasťou pracovného programu vo všetkých podobných zariadeniach mládeže bola politická výchova v rozsahu 1 hodiny týždenne. Organizovať sa mali tiež rôzne kultúrne akcie (kino, prednášky, divadlo, besiedky...).³⁴ Na Vianoce dostali „zákopníci“, ktorí ešte mali kam ísť, trojdňové pracovné voľno, keď mohli navštíviť rodinu. Tábori boli strážené nemeckou vojenskou jednotkou, za organizáciu pracovného nasadenia však zodpovedalo kompetentné veliteľstvo HM. Tábori sa začali budovať už koncom októbra 1944.

²⁷Tamže; ŠA Bratislava, f. ŽÚ Bratislava III, šk. 51, 42/44.

²⁸Vláda preto 6. 11. vydala nariadenie o rozšírení povinnosti k osobným úkonom. To sa odvolávalo na zákon č. 200/1944 Sl.z. o splnomocnení meniť ústavné zákony a o rozšírení nariaďovacej právomoci za brannej pohotovosti štátu. Pozri Slovenský zákonník 1944, nariadenie 201/1944 Sl.z.

²⁹KORČEK, J.: Kontrapropaganda voči oslobodzovaniu Slovenska v roku 1945. In: *Záverečná fáza 2. svetovej vojny a oslobodenie Slovenska. Zborník príspevkov a materiálov z vedeckej konferencie v Bratislave 25. – 26. apríla 1995*. Bratislava 1996, s.100-120.

³⁰Slovák, 15. 10. 1944, s. 3, Slovenská mládež na stráž.

³¹ŠA Nitra – pobočka Bojnice, f. OÚ Prievidza, šk. 88, 25/45 prez.

³²V tejto súvislosti sa vyskytlo viacero prípadov, keď boli na opevňovacie práce nasadené aj deti pod 15 rokov. Na príčine boli rodičia, ktorí deti posielali ako náhradu za seba. Tamže.

³³Slovák, 5. 1. 1945, s. 3, Pracovné tábory HM pre pracovné nasadenie mládeže.

³⁴SNA, f. 605 (Hlinkova mládež), 605 – 19 – 6.

V kompetencii Oblastného veliteľstva HM pre nasadenie mládeže v Kežmarku vtedy existovali tri takéto zariadenia, a to v Spišskej Novej Vsi, Levoči, Starej Ľubovni. V januári tu bolo spolu 1 200 „zákopníkov“ a 56 vodcov HM. Zásobovanie táborov mala na starosti nemecká armáda. Životné podmienky tu spočiatku boli dosť slabé, nedostatočná bola stravná dávka, chýbala polievka, pracovné oblečenie, najmä topánky, väčšina „zákopníkov“ si musela vystačiť s vlastným civilným oblečením, chýbali tiež posteľe a palivové drevo.³⁵

K masovému nasadzovaniu vysokoškolákov sa prišlo už koncom novembra. Podľa nariadenia Pracovného zboru národnej obrany z 23. novembra sa mal každý vysokoškolák do 30 rokov podľa svojho bydliska osobne prihlásiť k pracovnému nasadeniu. Nie náhodou sa v tento deň začínalo vyučovanie na vysokých školách. Podľa nemeckého hlásenia sa minister národnej obrany Štefan Hašík takto rozhodol zo strachu, aby študenti toto nariadenie nemohli sabotovať.³⁶ Nasadenie vysokoškolákov na práce požadovali aj nemecké vojenské orgány, pričom neargumentovali len vojenskými, ale najmä bezpečnostnými kritériami. V súlade s postojom viacerých ľudáckych predstaviteľov považovali študujúcu mládež najmä v Bratislave za element krajne nespoľahlivý. Pracovným nasadením preto mala byť zaručená jeho kontrola.³⁷ Organizačne mali pracovné nasadenie študentov riadiť Oblastné veliteľstvá HM pre pracovné nasadenie mládeže v Bratislave a Kežmarku.³⁸ Mali pracovať vo vlastných skupinách, muži na opevňovacích, ženy na pomocných prácach. Pre vysokoškolákov mali byť vytvorené vlastné tábory. Za prácu mali dostať mzdu so základom 5 Ks na hodinu.

Počet osôb nasadených na opevňovacie práce v dôsledku uvedených nariadení koncom novembra výrazne stúpol. Podľa nemeckých prameňov k 27. novembru bolo takto využívaných 44 189 osôb (tu sú započítané aj vojenské jednotky, príslušníci Slovenskej pracovnej služby a možno tiež pracovné jednotky z Ríše, tie sa však v prameni nespomínajú).³⁹ Podľa hlásenia Ministerstva vnútra to bolo k 20. novembru 40 110 osôb z toho civilných pracovných síl 33 508. Za najbližších 8 dní sa predpokladal nárast o asi 20-tisíc ľudí.⁴⁰ Podľa nemeckých hlásení sa dovtedy vybudovalo 54 km protitankových prekážok, 222 km zákopov, 1 474 guľometných hniezd a 24 postavení pre protitankové kanóny. Okrem toho obyvateľstvo bolo nasadzované tiež na iné práce, napríklad na odpratávanie škôd spôsobených náletmi, úpravu letísk, železničných tratí a pod.

Napriek týmto údajom priebeh celej akcie od začiatku zaostával za očakávaním. V dôsledku situácie, ktorá na Slovensku nastala po vypuknutí SNP, viaceré okresné úrady na prvé obežníky vôbec nereagovali. Pritom viaceré orgány administratívno-správneho aparátu v tom čase len improvizovali a museli byť reorganizované. Aj z toho dôvodu od začiatku stúpal počet tých, ktorí sa nútenému nasadeniu vyhýbali. Závažnou príčinou bol, samozrejme, fakt, že v tomto období už v radoch väčšiny obyvateľstva prevládla pasivita a rezignácia.⁴¹ Na druhej strane viacerí tak

³⁵Situácia sa čiastočne zmenila po sťažnosti HV HM na kompetentných nemeckých veliteľstvách. SNA, f. 605, 605 – 19 – 1. Podľa hlásenia Oblastného veliteľstva HM pre pracovné nasadenie mládeže v Bratislave zo 17. 1. 1945 bol tábor pre stredoškolskú mládež zriadený tiež v Bratislave, lebo mnohí nemali kde bývať. Tamže.

³⁶PREČAN, ref. 13, s. 656.

³⁷Tamže, s. 445, 455, 630.

³⁸Študenti pochádzajúci z Bratislavy, ako i žúp Trenčianska, Nitrianska, Tatranská, Pohronska sa mali postupne hlásiť na Združení vysokoškolského študentstva v Bratislave a študenti zo župy Šarišsko-zemplínskej na Oblastnom veliteľstve HM pre pracovné nasadenie mládeže v Kežmarku. Výnimku mohli dostať len externisti, ktorí boli zamestnaní v štátnej a verejnej službe a boli pre zamestnávateľa nepostrádateľní. Tí mali byť nasadení v rámci možnosti v mieste trvalého pobytu. Nastúpiť nemuseli ani duchovní štátom uznaných cirkví, osoby práce neschopné, ako i tí, čo boli povolani do armády, Hlinkovej gardy, HM či Slovenskej pracovnej služby. SNA, f. 605, 605 – 19 – 5; ŠA Bratislava, f. ŽÚ Bratislava III, šk. 51, 42/44.

³⁹PREČAN, ref. 13, s. 445.

⁴⁰SNA, f. Ministerstvo vnútra (MV), šk. 706, bez čísla.

⁴¹K atmosfére v slovenskej spoločnosti v tomto období bližšie pozri KAMENEC, I.: Reagencia obyvateľov Slovenska na politické a vojenské udalosti koncom druhej svetovej vojny. In: *Záverečná fáza 2. svetovej vojny a oslobodenie Slovenska*. Bratislava 1996, s. 94-95; PODOLEC, O.: Slovenská spoločnosť a pohyb frontu v rokoch 1944 – 1945. In: *Karpatsko-duklianska operácia – plány, realita, výsledky (1944 – 2004)*. Bratislava, 2005, s. 61-74.

dávali najavo svoje antifašistické zmýšľanie a odpor k režimu. Mnohí občania sa po potlačení SNP skrývali. K tomu sa pridávali tiež ďalšie príčiny, napríklad nevyhovujúce materiálne zabezpečenie robotníkov. Tí si na pracovisku zodrali vlastné civilné oblečenie, dôsledkom bol najmä veľký nedostatok pracovnej obuvi. Znepokojení boli tiež roľníci, ktorí museli nastupovať v čase jesenných, neskôr jarných prác, v dôsledku čoho im hrozili veľké škody. Problémy boli s dochádzaním na väčšie vzdialenosti, s ubytovaním ale aj s platom, ktorý bol často vyplácaný oneskorene. Motivácie však boli rôzne. Určite však boli aj takí, ktorých manuálna práca ponížovala, iným sa jednoducho nechcelo. Mnohým odvedencom sa v tejto súvislosti podarilo vybaviť lekárske potvrdenky o pracovnej neschopnosti, čoho sprievodným javom bol protekcionizmus a úplatkárstvo. To platilo najmä v prípade majetnejších skupín obyvateľstva, na čo sa viackrát sťažovali aj nemecké bezpečnostné orgány. Tie sa znepokojovali aj nad šírením „nepriateľských chýrov“, podľa ktorých hrozilo robotníkom, že budú na silu odvezení mimo hraníc Slovenska.⁴² Napriek tomu mnohí, najmä menej majetní, sa vyhýbať pracovnému nasadeniu nemohli, keďže práca na opevneniach bola pomerne dobre platená. Aj preto boli prednostne nasadzované nezamestnané osoby. Pritom v dôsledku pracovného nasadenia obyvateľstva sa vo viacerých okresoch úplne odstránila nezamestnanosť.⁴³

Pomerne veľká nespokojnosť s pracovnou povinnosťou panovala medzi vysokoškólakmi. Tí sa okrem iného obávali, že v dôsledku tejto situácie sa zatvoria vysoké školy a odložia skúšky, že bude treba ísť mimo hraníc, že sa zavrú internáty a pod. Mnohí študenti sa pracovnému nasadeniu od začiatku vyhýbali, čo muselo priznať aj samotné Oblastné veliteľstvo HM pre nasadzovanie mládeže v Bratislave. V tejto súvislosti odmietlo správy, podľa ktorých majú byť vysokoškóľáci nasadení aj mimo republiky. Zároveň posunulo termín prihlásenia sa študentov na 14. december.⁴⁴ Nespokojných študentov sa snažila upokojiť aj vládna propaganda: Denník *Slovák* pritom ultimatívne zdôraznil: „Akademická mládež zákopy kopat' musí a bude! Nijaké vykrúcačky a protekcie a ulievanie sa. V tomto ohľade treba pokračovať prísne a spravodlivo. Bezpodmienečne musíme dať najavo, že štátnu samostatnosť si vážime nadovšetko, hlavne nad všetku osobnú pohodlnosť.“⁴⁵

Lepšia situácia nepanovala ani v stavebno-pionierskych rotách slovenskej armády, kde sa množili dezercie. Napríklad podľa hlásenia veliteľstva 22. roty v Topolčanoch len k 1. decembru 1944 zbehol 100 osôb. V tejto súvislosti sa upozorňovalo najmä na technické problémy, katastrofálne materiálne zabezpečenie jednotiek (nedostatočné ošatenie, ubytovanie, výstroj), keďže väčšinu materiálu zhabala nemecká armáda: „...Nakoľko mužstvo týchto rôt pracuje za každého počasia na opevňovacích prácach a je chatrne oblečené a keď príde po práci premoknuté a premrznuté, nemá ani poriadne ubytovanie, spí v barakoch, školách, synagógach, ktoré miestnosti sa nedajú vykúriť a mužstvo sa nemá ani čím prikryť, topánky sú v mnohých prípadoch deravé a všeobecne premoknuté, mužstvo sa poburuje a od jednotiek uteká.“⁴⁶

MNO preto okamžite sprísnilo dovtedajšie opatrenia. Bezpečnostné orgány mali osoby, ktoré sa vyhýbali práci, intenzívne kontrolovať. Podľa zákona o obrane štátu im hrozil peňažný trest vo výške 60-tisíc alebo 6 mesačné väzenie. Mala sa zaviesť tiež prísnejšia prehliadka odvedencov. Sprísnené represívne normy odráža aj nariadenie upravujúce povolávanie vysokoškólakov z konca novembra. Kto sa vyhýbal pracovnej povinnosti mal byť k 1. januáru 1945 vyškrtnutý zo zoznamu poslucháčov vysokých škôl. V skutočnosti však osvedčenie o absolvovaní zákopových prác stačilo predložiť pri zápise na letný semester. Niektoré opatrenia však mali len preventívny charakter, často sa obchádzali. Napríklad v okrese Ilava sa za absenciu

⁴²PREČAN, ref. 13, s. 445, 593, 608, 623, 654.

⁴³SNA, f. ŽÚ Bratislava III, šk. 54, 2942/44 prez.

⁴⁴SNA, f. 605, 605 – 19 – 1.

⁴⁵Slovák, 17. 12. 1944, s. 3, Akademici a zákopy.

⁴⁶VHA Bratislava, f. Pracovný zbor MNO 1939 – 1945, šk. 132, č.j. 422 777.

udeľovala pokuta 50 Ks, ktorá sa však nevyberala.⁴⁷ Iná situácia samozrejme panovala v oblastiach na východe, kde zákopové práce riadila samotná nemecká armáda.

Na prejavy pasivity, rezignácie reagovala aj dobová tlač, ktorá ich interpretovala ako stratu viery vo víťazstvo, ich rozsah však vo všeobecnosti minimalizovala. Napríklad v článku s charakteristickým mobilizujúcim nadpisom „Do zákopov“ sa píše: „Väčšina obyvateľstva slovenského štátu prijala akciu stavania obranných pásiem so súhlasom a s pochopením, lebo veď každý rozumný človek uzná, že keď sa naň rúti nešťastie, záleží od neho samého, či sa zachráni alebo zahynie.“ Na margo prejavov pasivity sa tu konštatuje: „Hlavným argumentom týchto „otvorených“ hláv je, že už je na opevnenie neskoro, že nepriateľské vojská tak či tak, keď budú chcieť, prerazia na východe, a že ich darmo len poburujeme, keď sa opevňujeme...Nechcú veriť, že nepriateľ má sily podlomené už v základoch, a že krváca z posledného...“⁴⁸ Naďalej sa pritom zdôrazňovalo, že od odhodlania a obetavosti celej verejnosti je závislý celý ďalší osud slovenského národa. Cieľom propagandy tu bolo presvedčiť všetkých, že osud Slovenského štátu ešte nie je spečatený: „Vojensky...nie sme schopní zasiahnuť vo väčších rozmeroch do obranných bojov našej vlasti, čo však môžeme urobiť to je, že pomáhame nemeckému vojsku, ktoré jediné môže ubrániť nás a celú Európu pred boľševickým nebezpečenstvom. Najvýdatnejšia naša pomoc môže byť pri stavbe opevňovacích prác. Toto sú ozaj malé požiadavky, ktoré nám ukladá naše štátne vedenie. Oďahovanie sa od týchto značí nielen úplné nepochopenie našej vojenskej situácie, ale je to priestupok, ktorým sa prehrešujeme proti celému národu, za záchranu ktorého nechceme urobiť ani to najmenšie.“⁴⁹ Pritom sa opäť zdôrazňovala hrozba boľševizmu: „V zápoleňí proti tejto ničivej pliači ľudstva pomáhame svojimi skromnými možnosťami a silami udatnej a nezlomnej armáde nemeckej. Iba ona môže zdolať tento mohutný nápor boľševických mäs.“⁵⁰

V decembri sa začali prípravy na organizovanie zákopových prác aj na strednom Slovensku. V tejto súvislosti sa mala budovať tzv. Pribinova línia (Pribinastellung) tvoriaca nasledujúce pásma: Žilina, Turčiansky Sv. Martin, Prievidza, Bánovce nad Bebravou, Topoľčany, Zlaté Moravce, Nitra, Hlohovec, Modra, Bratislava. V decembri bolo tiež uskutočnené tesnejšie pripúťanie Bratislavy do pevnostného systému Tretej ríše. Hlavné mesto Slovenska totiž bolo vyhlásené za pevnosť (Festung Pressburg), o čom boli slovenské orgány informované 14. decembra. Jej veliteľom sa stal plukovník von Ohlen. Otázky týkajúce sa vzťahu nemeckej armády a civilného obyvateľstva tu na žiadosť nemeckej strany koordinoval zmocnenec vlády pri nemeckom veliteľovi, ktorým sa v januári stal Dr. Anton Vašek, bývalý šéf 14. oddelenia (proti-židovského) Prezídia Ministerstva vnútra.⁵¹ Ten ani na tomto poste nezaháľal, o čom svedčí aj množstvo vydaných obežníkov, ktoré upravovali pracovnú povinnosť obyvateľov Bratislavy v nasledujúcom období.⁵²

Údaje o stave opevňovacích prác hlavných obranných línií na Slovensku mám na základe hlásení z 20. januára⁵³ a 5. marca.⁵⁴ Hlavný dôraz sa kládol na opevnenie pevnostného úseku ochranná zóna Slovensko, na ktorý na juhu nadväzovalo budovanie pevnosti Bratislava. Obidva

⁴⁷VHA Bratislava, f. Pracovný zbor MNO 1939 – 1945, šk. 132, č.j. 422 625.

⁴⁸Slovák, 14. 10. 1944, Do zákopov!; Slovák, 18. 12. 1944, s. 1, Nebuďme krátkozrakí.

⁴⁹Slovák, 18. 12. 1944, s. 1, Nebuďme krátkozrakí; 14. 10. 1944, Do zákopov!; 12. 1. 1945, s. 1, Najdôležitejšie otázky dneška; Gardista, 16.1. 1945, s. 1, Buďme pripravení.

⁵⁰Slovák, 25. 11. 1944, s.1, Upevňujme a opevňujme.

⁵¹SNA, f. Úrad predsedníctva vlády (ÚPV), šk. 18, 1067/45.

⁵²Pozri Gardista, 13. 1. 1945, s. 3; 11. 2. 1945, s. 3; 21. 2. 1945, s. 3; Všeobecné smernice na evakuáciu civilného obyvateľstva v pevnosti Bratislava vyšli 6. 2. 1945. Evakuovať mali deti a starci nad 60 rokov, invalidi a chorí, muži a ženy nepotrební pre život v meste. Evakuovať mali do oblastí na západnom Slovensku. SNA, f. Ministerstvo hospodárstva (MH), šk. 30, Prez – P – dôv. 1122.

⁵³BA – MA Freiburg, RH 11III/289.

⁵⁴Tamže.

Vojenská história

tieto systémy tvorili súčasť hraničnej ochrannej línie Ríše – Juhovýchod. Práce na budovaní Pribinovej línie v dôsledku časového oneskorenia zaostávali. Podľa nemeckých dokumentov pracovalo na týchto obranných liniách k 5. marcu 1945 78 256 osôb (vrátane príslušníkov nemeckých pracovných organizácií). Je však otázne, či sú tu zahrnutí tiež príslušníci slovenskej armády a slovenských polovojenských organizácií. V dokumentoch sa totiž v tejto súvislosti spomínajú len civilní nenemeckí (cudzí) robotníci. Pritom v marci už vrcholili boje na strednom Slovensku (25. marca bola oslobodená Banská Bystrica) a pravé krídlo 2. ukrajinského frontu pripravovalo Bratislavsko-brniansku operáciu (25. marca – 5. mája 1945), ktorej prvá fáza začala násilným prechodom rieky Hron a vyvrcholila oslobodením Bratislavy 4. apríla 1945.

Stav opevňovacích prác podľa hlásenia z 20. januára 1945

	Pevnostný úsek ochranná zóna Slovensko (stav k 13. 1. 1945)	Pevnosť Bratislava (stav k 12. 1. 1945)
dĺžka (km)	240	98
vojaci RAD ⁵⁵	3037	1177
Organizácia Todt ⁵⁶	33	380
civilní robotníci nenemeckí	34 963	5241
civilní robotníci Nemci	–	–
spolu	38 033	6798
protitankové prekážky (km)	175	24
drôtené prekážky (km)	80,2	20,5
protitankové míny	–	–
prvá línia zákopov (km)	199,6	57,7
druhá a tretia línia zákopov (km)	140,2	55,7
spojovacie zákopy (km)	121,8	32,2
palebné postavenia pre guľomety	3666	619
palebné postavenia pre protitankové kanóny	193	61
úkryty	?	?

⁵⁵Ríšska pracovná služba (Reichsarbeitsdienst) – vznikla na základe zákona o všeobecnej pracovnej službe z 26. 6. 1935 pre mužov vo veku 18 – 25 rokov. Krátko nato sa zaviedla aj pracovná služba pre ženy, ktorá však bola až do roku 1939 dobrovoľná.

⁵⁶Organizácia Todt (Organisation Todt) – išlo o útvar pre stavebné práce, ktorý vznikol v roku 1938 pod vedením generálneho inšpektora nemeckých cestných komunikácií Fritza Todta. Táto organizácia bola poverená stavbou vojenských zariadení. Po vypuknutí vojny opravovala poničené mosty, železničné trate a cesty v Nemeckej ríši i na okupovaných územiach a realizovala opevňovacie práce. Na konci roku 1944 mala táto organizácia 1, 36 miliónov civilných robotníkov i robotníkov na nútených prácach.

Vojenská história

Stav opevňovacích prác podľa hlásenia z 5. marca 1945

	Pribinova línia	Pevnostný úsek ochranná zóna Slovensko	Pevnosť Bratislava
dĺžka (km)	252	210	98
vojaci RAD	3691	1557	1976
Organizácia Todt	5	2 757	1093
civilní robotníci nenemeckí	22 149	37 918	6818
civilní robotníci Nemci	—	28	12
spolu	26 097	42 260	9899
protitankové prekážky (km)	56,3	210,8	30,8
drôtené prekážky (km)	1	180,0	23,6
protitankové míny	—	—	—
prvá línia zákopov (km)	90,3	212,0	57,7
druhá a tretia línia zákopov (km)	2,7	177,0	55,9
spojovacie zákopy (km)	13,8	148	34,2
palebné postavenia pre guľomety	997	8768	619
palebné postavenia pre protitankové kanóny	51	440	121
úkryty	412	1583	1016

Paralelne prebiehala tiež povinná a dobrovoľná evakuácia osôb z východného Slovenska. Nemci k tomuto kroku pristúpili najmä v snahe zabrániť tomu, aby nepriateľovi po obsadení územia nepripadol do rúk branný potenciál krajiny. Slovenská vláda sa od začiatku usilovala koordinovať túto otázku a zamedziť svojvoľnému počínaniu nemeckých vojenských orgánov. Napriek nemeckému tlaku sa snažila udržať evakuačný proces na báze dobrovoľnosti. Pritom mnohí obyvatelia odmietali opustiť svoj majetok a evakuácii sa vyhýbali.⁵⁷ Evakuované osoby mali byť tiež nasadené na opevňovacie práce. Zásady smerníc, ktoré chcela presadiť u kompetentných nemeckých orgánov, vláda schválila 6. novembra. Následne 13. novembra poverila vládneho poverenca v Prešove Antona Sabola-Palka, aby nemeckým vojenským orgánom predostrel jej predstavu o evakuácii, tá však už bola v plnom prúde. Mala byť len čiastočná, ženy, deti, starší a choré osoby mali mať možnosť zostať doma. Rodiny sa nemali trhať. Evakuácia mala byť dopredu oznámená obyvateľstvu. Dňa 5. decembra sa vláda uzniesla na rozdelení územia Slovenska na evakuačné oblasti. Pri evakuácii z 1. a 2. pásma⁵⁸ mali byť muži

⁵⁷PODOLEC, ref. 41, s. 65; Podľa správy Ústrednej evakuačnej komisie v Prešove z 18. 12. 1944 dobrovoľná evakuácia nemala väčší úspech: „Odchádzajú zväčša len vrstvy bohatšie a úradníctvo. Aktívne zasiahla propaganda, a to rozhlasom, novinami, letákmi, vyhláškami a tiež osobným stykom a presvedčuje obyvateľstvo, že vojna neuznáva ani pokoj vianočných sviatkov...“ SNA, f. ÚPV, šk. 18, 1001/45.

⁵⁸Prvé evakuačné pásmo: Šarišsko-zemplínska župa okrem okresu Prešov a Sabinov. Toto pásmo už bolo v tom čase zväčša evakuované alebo obsadené nepriateľom. Druhé evakuačné pásmo: okresy Prešov, Sabinov, Stará Ľubovňa, Spišská Stará Ves. SNA, f. MV, šk. 706, b.č.

vo veku 16 – 60 rokov zamestnaní zásadne na území Slovenska. Pritom mali byť sformovaní do pracovných útvarov pod vlastným vedením, avšak za predpokladu, že nemecká strana im poskytne potrebnú výstroj – obuv a odev. V ten istý deň nemecký vyslanec na Slovensku Hans Elard Ludin upozornil slovenskú vládu, aby vykonala prípravy na primerané umiestnenie a pracovné nasadenie (v uzavretých pracovných jednotkách) obyvateľstva na západnom a strednom Slovensku. Tieto opatrenia sa mali vykonať pre prípad nevyhnutného preloženia pracovných jednotiek z východu krajiny. Branný potenciál krajiny totiž nesmel padnúť do rúk postupujúceho nepriateľa. Z pohľadu slovenskej vlády obsahovali tieto nemecké inštrukcie skrytú hrozbu. Nemecký vyslanec totiž upozornil, že ak by slovenská vláda nedokázala garantovať tieto opatrenia, budú pracovné jednotky z východu krajiny nasadené na území Nemeckej ríše. Nemci tak slovenskej vláde reálne pohrozili odsunom časti obyvateľstva mimo vlastný štát.⁵⁹

V snahe koordinovať prebiehajúcu evakuáciu a nasadenie na nútené práce, rozhodol sa vládny poverenec v Prešove A. Sabol-Palko dňa 14. decembra zriadiť „Komisiu pre odvody, nasadzovanie do práce a odsun obranyschopných mužských síl“. Komisia mala evidovať osoby vo veku 16 – 60 rokov. Zriadiť si mala tiež obvodné komisie, ktoré mali okrem iného rozhodovať o oslobodených zpod pracovnej povinnosti na opevňovacích prácach. Z odvedených osôb si časť rozobrala armáda, HG, HM (16 – 21 ročných), Zvyšok komisia mala formovať do jednotiek pod vedením záložných dôstojníkov, poddôstojníkov a rotmajstrov a zariadiť ich odtransportovanie do príslušných pracovných táborov a stredísk. Doma mali zostať staršie ročníky, ženy a deti.⁶⁰

O podmienkach evakuácie 14. decembra rokoval tiež Generálny sekretariát obrany štátu a Medziministerský zbor obrany štátu. Tie sa uzniesli, že budú vo vláde presadzovať, aby sa evakuácia netýkala starších osôb vo veku 50 – 60 rokov a detí vo veku 16 – 17 rokov. Evakuovaní mali byť len muži vo veku 18 – 50 rokov. Zároveň sa tu so znepokojením rokovalo o informácii, že Nemci pripravujú odsun 50-tisíc mladých ľudí z východu na územie Nemeckej ríše. Prítomní sa uzniesli, aby sa v tomto prípade presadzovalo ich umiestnenie na západnom Slovensku.⁶¹

O podmienkach prebiehajúcej evakuácie a núteného nasadenia obyvateľstva v konečnom dôsledku rozhodovali nemecké vojenské orgány. Nemecká strana o nich slovenskú vládu informovala 16. decembra, a tá súhlasila. Muži vo veku 22 – 24 rokov mali byť využití pre potreby slovenskej armády, 16 – 21 roční pre potreby HM.⁶² Najväčšia časť evakuovaných mužov (25 – 41 roční) mala byť nasadená v priestore Poprad – Branisko. Muži vo veku 41 – 60 rokov mali byť využití v uzavretých jednotkách v domovských obciach. Čo sa týka žien, detí a starcov, tí mohli byť odtransportovaní len dobrovoľne.⁶³ Nemci však ani túto dohodu nedodržovali. Situáciu komplikoval fakt, že Nemci často celú akciu nekoordinovali so slovenskými evakuačnými orgánmi, svojvoľne menili harmonogram transportov, zaberali dopravné prostriedky nevyhnutné pre evakuáciu, ľudí často násilne evakovali bez patričnej prípravy, viaceré skupiny osôb dokonca svojvoľne vyviezli za hranice Slovenskej republiky. Napríklad v situačnom hlásení spravodajského dôstojníka MNO sa konštatuje: „Ako uvádza verbálna nóta nemeckého vyslanectva v prvom bode majú byť odvedené všetky osoby mužského pohlavia od 16 do 60 roku. Toto nariadenie mnohokrát sa nedodržia. V obci Hriňová bolo chytených 50 osôb, bez rozdielu veku/niektorí vyvedení priamo z kostola, dňa 28. 1. 1945 odvlečení do Zvolena a odtiaľto odtransportovaní

⁵⁹SNA, f. MZV, šk. 81, 100 206/45.

⁶⁰SNA, f. MV, šk. 706, b.č.

⁶¹SNA, f. MH, šk. 30, Prez – P dôv. 1143/44, zápisnica z rokovania.

⁶²Hlavné veliteľstvo HM bolo poverené evakuáciou mládeže vo veku 16 – 21 rokov uznesením vlády z 27. 12. 1944. Na starosti malo tiež jej stravovanie, ubytovanie, ošatenie. Za týmto účelom dostalo 5 miliónov Ks. SNA, f. ÚPV, šk. 18, 1084/45; SNA, f. NS, II A 883, Tn ľud 10/46, Dr. Štefan Tiso.

⁶³SNA, f. MZV, šk. 81, 100 206/45.

neznámym smerom... V B. Bystrici odvádzajú sa nasledovne osoby mužského pohlavia. Podomovými prehliadkami sú spisovaní, do dňa 5. 2. 1945 do 16. 00 hod. majú byť všetky osoby mužského pohlavia spísané a na rozkaz majú nastúpiť na odchod. V prípade, že niektorý zo zaznamenaných nebude nastúpený, namiesto neho bude odvedená jeho rodina.⁶⁴ Veľkým problémom bola otázka zabezpečenia ubytovania pre evakuantov, keďže väčšinu využiteľných obytných priestorov svojvoľne zaberala nemecká armáda.⁶⁵ Osobitnú kapitolu tvorí tzv. hospodárska evakuácia, týkajúca sa tovaru, potravín, hnuťelného majetku atď. Je známe, že množstvo tovaru Nemci bez udania akéhokoľvek dôvodu vyviezli za hranice Slovenska.

Ako som už vyššie naznačil, prisun pracovných síl od začiatku komplikovali viaceré skutočnosti. Ani uvedené preventívne opatrenia však neboli účinné a väčšina z nich sa ani nerealizovala. Skutočný stav vecí odhalil obežník MNO zo 4. januára 1945: „Z hlásení, ktoré dostávam z jednotlivých úsekov opevňovacích prác zisťujem, že z osôb, ktoré sú povolávané k osobným úkonom, v priemere sotva polovica sa dostavuje na pracovné miesto.“ Okresní náčelníci mali preto okamžite osobne prevziať riadenie povolávania k osobným úkonom na budovaní opevnení, a túto povinnosť mali osobne uložiť aj prednostom notárskych úradov. Úradníkom, ktorí by tieto svoje povinnosti vykonávali povrchne, bolo pohrozené sankciami v zmysle zákona o obrane štátu. Okresní náčelníci v spolupráci s Hlinkovou gardou mali okamžite pristúpiť k zriadeniu trestných pracovných jednotiek pre osoby vyhýbajúce sa pracovnému nasadeniu.⁶⁶ Obyvateľstvu malo byť pohrozené, že v prípade sabotovania práce môže byť nasadené aj mimo územia SR.

Na problémy s povolávaním obyvateľstva stále dôraznejšie poukazovali aj príslušné nemecké vojenské veliteľstvá. Na niektorých miestach došlo k incidentom medzi miestnymi predstaviteľmi štátnej moci a predstaviteľmi nemeckej armády. Napríklad v Seredi boli na Silvestra 1944 po zákroku miestneho veliteľa koncentračného tábora na čas zaistení a v tábore umiestnení vedúci notár, ako i dvaja praktickí lekári, keďže mnohí (najmä majetnejší) občania si povybavovali lekárske osvedčenia o práceneschopnosti. Občania určení na opevňovacie práce museli za trest nastúpiť v noci 31. decembra pred koncentračný tábor v Seredi. Podobne bol potrestaný tiež mešťanosta z Trnavy, ktorému sa nepodarilo včas naverbovať dostatočné množstvo robotníkov na odpratávanie snehu.⁶⁷ 8. februára Nemci v celom okrese previedli raziu, pri ktorej zaistovali všetky osoby odvodných ročníkov 1925 – 44, ktoré potom svojvoľne nasadzovali na práce, bez toho, aby zabezpečili ich základné materiálne potreby.⁶⁸ Podobne Nemci postupovali najmä na území, ktoré bolo operačným pásmom. Stávali sa tiež prípady hrubého porušovania vydaných nariadení o povolávaní na opevňovacie práce. Ako príklad možno uviesť hlásenie spravodajského dôstojníka MNO z 3. marca 1945: „Dostal som správu od vierohodného svedka a potvrdenú očividnými osobami, že v Zolnej (severovýchodne od Zvolena – I. B.) dňa 24. 2. na čistenie zákopov boli zobraté deti už od 10 rokov hore. Tieto deti pod vedením nemeckých vojakov v úseku ostreľovanom sovietskymi mínometmi museli čistiť zákopy.“⁶⁹

⁶⁴VHA Bratislava, f. 55, 55 – 57 – 3, situačné hlásenie spravodajského dôstojníka zo 4. 2. 1945.

⁶⁵Ako príklad možno zacitovať z jedného z hlásení už spomínaného spravodajského dôstojníka: „Stávajú sa prípady, že v niektorých dedinách v blízkosti fronty veliteľstvo nemeckej armády nariadi evakuáciu s určením veľmi krátkeho času, a to bez dohody s príslušným okresným úradom. V tom prípade evakuuje každý na svoju päsť do ďalších dedín k známym alebo k príbuzným. Často býva, že veľký počet evakuantov nemajú v blízkosti ani známych, ani príbuzných a zostávajú po nádražiach vydaní na pospas zimy, hladu a bez prístrešia.“ VHA Bratislava, f. 55, 55 – 57 – 3, situačné hlásenie spravodajského dôstojníka z 27. 1. 1945.

⁶⁶Archív mesta Bratislavy, f. Miestny notársky úrad Bratislava, šk. 3037.

⁶⁷SA Bratislava, f. ŽÚ Bratislava III, šk. 68, 31/44.

⁶⁸Tamže; SNA, f. 209 (Ústredňa štátnej bezpečnosti), 209 – 913 – 1.

⁶⁹VHA Bratislava, f. 55, 55 – 57 – 3. Prípadoch, keď aj civilné obyvateľstvo bolo počas núteného nasadenia vystavené riziku „nepriateľského“ ostreľovania, bolo pravdepodobne viac. Dokazuje to aj hlásenie z Prešova. Podľa správy tamjšieho vládneho povereníka z 23. 12. boli počas predchádzajúceho dňa nasadené civilné pracovné sily pri odpratávaní škôd spôsobených bombardovaním mesta. V dôsledku ostreľovania mesta sovietskym lietadlom z palubných zbraní pritom zahynula jedna žena a jeden muž bol zranený. SNA, f. MH, šk. 30, Prez. – P – dôv. 1122.

Osoby, ktoré sa pracovnému nasadeniu vyhýbali, nemecké orgány zaistovali. V tejto súvislosti vládny poverenec v Prešove 8. januára hlásil, že Nemci sa takéto osoby chystajú odtransportovať mimo SR. Slovenská strana navrhla ako kompromis vytvorenie osobitného tábora, kde by boli takéto osoby zaistené ako asociálne živly. Konkrétne ponúkla bývalý židovský tábor v Novákoch. Tábor bol skutočne otvorený, a to už 1. februára, jeho charakter však bol širší, slúžil tiež ako dočasné útočisko pre evakuantov z východu. Už vo februári sa tu nachádzalo vyše 2 300 ľudí, ktorých strážili nemeckí vojaci.⁷⁰

MNO si nakoniec samo uvedomilo, že dovtedajší systém povolávania osôb na opevňovacie práce sa neosvedčil. Už 13. januára 1945 preto nariadilo zrušiť všetky oslobodenia od práce. V budúcnosti mala o všetkých takýchto prípadoch rozhodovať menovaná komisia. Samotné povolávanie osôb na práce sa už nemalo prevádzkať podľa ročníkov, ale menovite.⁷¹ V tejto súvislosti sa sprisnili aj požiadavky kladené na pracovnú povinnosť vysokoškolákov, ktorí po odpracovaní povinných 6 týždňov jednoducho opustili pracovisko. Podľa nariadenia Pracovného zboru z 11. januára 1945 sa tento povinný limit zrušil a vysokoškoláci tak mohli byť využívaní nepretržite.⁷² Toto opatrenie však malo mať pravdepodobne viac bezpečnostný ako pracovný charakter, keďže minister národnej obrany v rozpore s ním už 3. januára konštatoval, že ďalšie rozšírenie pracovného nasadenia vysokoškolákov je zbytočné, a to z dôvodu nedostatku kvalitných pracovných síl.⁷³

Na osoby, ktoré uvedené nariadenia neakceptovali, malo HV HM podať trestné oznámenie. V Bratislave vyšli už skôr. Komisia poverená organizovaním totálneho pracovného nasadenia pritom zasadala už 10. januára 1945, keď zrušila všetky dovtedy vydané oslobodenia, a to aj tie, ktoré boli vydávané na základe lekárskeho svedectiev. Zároveň rozhodla, že všetci previnilci proti nariadeniu o účasti na opevňovacích prácach mali byť zaistení a pod dozorom odovzdaní do trestných pracovných jednotiek.⁷⁴ Došlo aj k organizačným zmenám. V snahe riešiť neustále sa stupňujúce sťažnosti kompetentných nemeckých orgánov, podľa ktorých „opevňovacie práce na Slovensku neprevádzajú sa a nepostupujú takým tempom, ako to terajšia situácia obrany Slovenska vyžaduje“, rozhodol sa minister národnej obrany Š. Hašík presunúť od 5. januára otázku nasadzovania civilného obyvateľstva do kompetencie Veliteľstva Technického zboru. Jeho veliteľ plk. gšt. Štefan Tatarko tak prevzal zodpovednosť za všetky druhy opevňovacích prác, ktoré boli v kompetencii slovenských orgánov.⁷⁵

Je otázne, do akej miery sa uvedené opatrenia v nasledujúcich týždňoch, ktoré sa niesli v znamení rozkladu administratívneho a represívneho aparátu Slovenského štátu, skutočne aj premietli v praxi. Každopádne s postupom frontu preberala kompetencie slovenských orgánov nemecká armáda. V tejto súvislosti sa slovenská vláda márne snažila zabrániť nasadeniu evakuovaného práce-schopného obyvateľstva mimo hraníc Slovenskej republiky, napriek tomu, že vyššie uvedené represívne opatrenia to predpokladali. Zároveň upozorňovala na nedodržiavanie ďalších pravidiel evakuácie. Vláda o týchto záležitostiach rokovala na svojich zasadnutiach 5., 26. a 28. februára. Proti vyvážaniu slovenských občanov a nedodržiavaniu predpísaného veku na povinnú evakuáciu predseda vlády Štefan Tiso protestoval 28. februára u veliteľa 8. armády gen. horských jednotiek (Gen. der Gebirgstruppen) Hansa Kreysinga, ktorý ho však upozornil na rozkazy z najvyšších miest, podľa ktorých nemôže zabrániť evakuácii mužov starších ako 16 rokov. Tiso dostal len neurčitý sľub, že nemecké velenie nájde prijateľný postup na prevádzkanie týchto rozkazov.⁷⁶ Na ďalšom

⁷⁰ŠA Nitra – pobočka Bojnice, f. OÚ Prievdza, šk. 89, D1 – 228/45 prez.

⁷¹Tamže, šk. 88, 25/45 prez.

⁷²Tamže.

⁷³SNA, f. 605, 605 – 19 – 1; 15. 1. vyšla ďalšia výzva pre vysokoškolákov, ktorí sa vyhýbali pracovnému nasadeniu, tí čo odmietli mali byť na pracovisko odvedení za pomoci bezpečnostných orgánov. Gardista, 16. 1. 1945, s. 1.

⁷⁴Slovák, 11. 1. 1945, s. 3.

⁷⁵SNA, f. ÚPV, šk. 18, 1084/45.

⁷⁶SNA, f. MZV, šk. 134, 244/1944.

zasadnutí vlády 1. marca však už iba konštatoval, že tomuto odsunu sa nemožno vyhnúť. Vláda sa napriek tomu pokúsila formulovať isté zásady, ktoré sa pritom mali dodržiavať a snažila sa tiež riešiť túto otázku na základe medzištátnej dohody. MZV dostalo za úlohu preskúmať, prečo došlo k odtransportovaniu slovenských občanov.⁷⁷ Medzitým už totiž bol zo Slovenska vyvezený transport evakuantov, ktorí boli umiestnení v bývalom židovskom tábore v Novákoch. Ten bol v dôsledku zásahu slovenskej vlády pôvodne zastavený v pohraničnej stanici Kúty, pričom minister vnútra Alexander Mach dostal súhlas na jeho návrat. Transport napriek tomu následne opustil územie SR.⁷⁸

5. marca 1945 Štefan Tiso zaslal nemeckým orgánom verbálnu nótu, v ktorej navrhol základné smernice na prevádzanie evakuácie. Konkrétne nútenej evakuácii mali podliehať len brannopovinní muži vo veku 18 – 40 rokov, aj to len z územia kde je to nevyhnutné. Evakuácia sa však mala previesť len v hĺbke 5 km za frontovou líniou. Tieto osoby mali byť v prípade mobilizácie k dispozícii slovenským vojenským orgánom. Ich ubytovanie mali zabezpečiť slovenské orgány. Tie mali mať preto k dispozícii vhodné priestory. Nemecká strana mala byť oslovená na spoluprácu len v tom konkrétnom prípade, na ktorý slovenské orgány nebudú stačiť. Výnimku z evakuácie mali mať verejní funkcionári, príslušníci orgánov, ktoré mali v kompetencii starostlivosť o obyvateľstvo, lekári, lekárnici, duchovní. Osoby nasadené mimo územia Slovenska, mali mať rovnaké postavenie ako slovenskí robotníci pracujúci v Nemeckej ríši. Zároveň mala byť vytvorená slovenská komisia, ktorá mala mať voľný vstup na územie Ríše, kde by mohla zistiť situáciu a navštíviť medzičasom bez vedomia vlády odtransportovaných slovenských občanov.⁷⁹

Vláda nakoniec kapitulovala 10. marca, keď Nemci predostreli požiadavku na odsun 15-tisíc poľnohospodárskych robotníkov na práce vo východných oblastiach Nemeckej ríše.⁸⁰ Podmienky evakuácie nemecká strana upresnila až 15. marca. Nútená evakuácia sa podľa tohto dokumentu mala týkať mužov podliehajúcich brannej povinnosti vo veku 16 – 60 rokov. Vyhlásená mala byť v zóne 5 km za frontovou líniou, ak by to však vyžadovala bezpečnostná situácia, mohla byť vyhlásená až do 25 km od frontovej línie. Slovenská vláda mala ihneď vytvoriť spojovacie veliteľstvo, aby bola koordinovaná spolupráca s nemeckou armádou.⁸¹

V tomto období sa však nestupňovala len exploatácia ľudských zdrojov, ale aj hospodárstva krajiny. Voči jej drancovaniu bola slovenská vláda úplne bezmocná. V priebehu ďalších týždňov a dní už slovenské orgány úplne stratili prehľad o situácii, čo bol neklamný znak blížiaceho sa konca 1. Slovenskej republiky. Na prelome marca a apríla vládna garnitúra na čele s prezidentom J. Tisom opúšťala Bratislavu a evakuovala cez Holíč, Skalicu, Brodské a zberné stanice na Záhorí do Horného Rakúska.

⁷⁷SNA, f. NS, II A 883, Tn ľud 10/46, Dr. Štefan Tiso, výpis zo zápisnice z rokovania vlády 1. 3. 1945.

⁷⁸SNA, f. NS, II A 883, Tn ľud 10/46, Dr. Štefan Tiso.

⁷⁹SNA, f. MZV, šk. 134, 244/1944, verbálna nóta Š. Tisa z 5. 3. 1945.

⁸⁰SNA, f. NS, II A 883, Tn ľud 10/46, Dr. Štefan Tiso.

⁸¹SNA, f. MZV, šk. 134, 300/39, nemecké vyslanectvo na MZV 15. 3. 1945.

Vojenská história

I. BAKA: DER EINSATZ DER ZIVILEN BEVÖLKERUNG IN DER SLOWAKEI AN DEN SCHANZARBEITEN IN DEN JAHREN 1944 – 1945.

Gleichzeitig mit der Etablierung des deutschen Besatzungssystems, dass im Zusammenhang mit den Kämpfen gegen Slowakische Nationalaufstand errichtet wurde, tauchte vor der slowakischen Regierung der Volkspartei die Forderung auf, die Kriegsbemühungen der deutschen Armee entsprechend zu unterstützen. Eine große Aufmerksamkeit sollte dem Aufbau von militärischen Festungswerken gewidmet werden. Diesen Bemühungen wurde auch der Charakter der sich neu bildenden slowakischen Armee untergeordnet. Hierzu wurde auch die zivile Bevölkerung mobilisiert. Auf dem Gebiet, das zu der Zeit schon für Operationszone (sowohl in der Ostslowakei, als auch auf dem aufständischen Gebiet) gehalten wurde, entschieden über die Organisation der Schanzarbeiten ausschließlich nur Repräsentanten der deutschen Wehrmacht. Die slowakischen Autoritäten sollten sich der Organisation der Schanzarbeiten im Hinterland widmen. Die Vorbereitungen nahm das Verteidigungsministerium schon im September in Angriff. Es handelte sich vor allem um Vorbereitungen in der Westslowakei, von Dezember auch in der Mittelslowakei. Schrittweise verfügte es über die ganze Bevölkerung im Alter von 15 bis 60 Jahren, eingerechnet studierender Jugend und Universitätsstudenten. Den Arbeitseinsatz der Jugend sollte das Oberkommando von Hlinka's Jugend (HJ) organisieren. Im Osten des Landes wurden zu diesem Zweck Arbeitslager der HJ errichtet. Laut Propaganda war das ganze weitere Schicksal des slowakischen Volkes von der Entschlossenheit und dem Opfermut der Öffentlichkeit abhängig. Ihr Ziel war alle zu überzeugen, dass das Schicksal der Slowakischen Republik noch nicht besiegelt ist. Dabei wurde die Ankunft der östlichen Front dämonisiert und die Drohung des Bolschewismus hervorgehoben. Die Bereitwilligkeit der Bevölkerung ist trotz der Drohung durch repressive Maßnahmen nicht gelungen zu steigern. Es war eine Äußerung sowohl antifaschistischer Denkweise, als auch Resignation und Passivität. Es widerspiegelte sich hier natürlich auch die materielle und soziale Stellung der einzelnen Schichten der Bevölkerung. Anteilmäßig mit der Auflösung der Slowakischen Republik übernahm diese Kompetenzen die deutsche Wehrmacht, die im Rahmen der Exploitation des menschlichen und materiellen Potenzials des Landes weder vor den kaltblütigsten Methoden stehen geblieben ist. Die slowakische Regierung verhinderte zum Schluß weder die Deportation der Einwohner über slowakische Grenzen.